

Коберник Г.І.

кандидат педагогічних наук,

доцент, завідувач кафедри

теорії початкового навчання,

Уманський державний педагогічний

університет імені Павла Тичини

ФОРМУВАННЯ ТОЛЕРАНТНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ У ПРОЦЕСІ ІНТЕРАКТИВНИХ ТЕХНОЛОГІЙ НАВЧАННЯ

У статті розкрито суть поняття «толерантність», педагогічні умови і шляхи її формування в учнів молодшого шкільного віку та вплив інтерактивних технологій навчання на формування у них толерантності.

The essence of a term «toleration», the pedagogical conditions and ways of its formation in primary school children and the influence of interactive educational technologies on the formation of their tolerance have been considered in the article.

У складному переплетенні сучасних економічних, соціальних, педагогічних проблем цивілізоване людство все частіше звертається до моралі, гуманізму і культури, вбачаючи у них реальний шлях свого виживання і майбутнього процвітання.

Пошук ефективних шляхів вирішення педагогічних проблем, що постали особливо гостро в період реформування навчальних закладів і відродження національної школи, пов'язаний з формуванням толерантності.

Принципи виховання толерантності досліджували Е. Антипова, В. Лекторський, Дж.К. Лорсен, К. Нідерсон, В. Подобєд, М. Уолцер та інші. Серед сучасних науковців інтерес до проблеми толерантності виявляють переважно російські педагоги: С. Бондиревська, В. Головачев, Д. Колесова. Серед українських – О. Вишневська, Л. Гончаренко, В. Кузьменко, І. Ненько. Особливу увагу формуванню толерантності в учнів надають Київська гімназія № 191, ЗОШ № 57.

В публікаціях згаданих авторів розкривається сутність поняття «толерантність», необхідність формування цієї якості, загальні підходи до її формування. Проте залишаються недослідженими особливості формування толерантності особистості на кожному з вікових періодів, на уроках і в позаурочний час. Це і зумовило вибір теми нашої статті.

Нашим завданням є: проаналізувати психолого-педагогічну літературу з проблеми дослідження; розкрити суть поняття «толерантність» та шляхи її формування в учнів молодшого шкільного віку; проаналізувати педагогічні умови формування толерантності в учнів початкової школи на уроці; виявити, як сприяють інтерактивні технології навчання на формування толерантності у молодших школярів.

На основі аналізу філософської, психолого-педагогічної літератури ми розглядаємо сутність поняття «толерантність», як комплексну особистісну якість, що підлягає цілеспрямованому вихованню у навчально-виховному процесі й самовихованні та поєднує в собі: 1) високий рівень знань, вмінь і навичок шанобливого ставлення до «Іншого» в ході міжособистісної взаємодії та спілкування; 2) володіння моральними принципами та прийомами спілкування; 3) здатність до цілісного сприйняття «Іншого» з розумінням його специфічних характеристик як проявів індивідуальності та неповторності; 4) емоційно-вольову готовність до критичного діалогу з «Іншим»; 5) здатність до компромісу та готовність частково поступитися власними інтересами для подолання та попередження конфлікту; 6) здатність критично ставитись до себе як до «Іншого» для подальшого особистісного самовдосконалення.

З метою перевірки припущень про необхідність виховання толерантності в учнів, про шляхи педагогічного впливу на цей процес, а також з метою виявлення залежності між педагогічними впливами та отриманими результатами нами було проведено педагогічне дослідження в початкових класах загальноосвітніх шкіл.

Дослідження проблеми формування толерантних відносин у молодших школярів у процесі навчальної діяльності поряд з теоретичним аналізом передбачає діагностичне вивчення рівня їх сформованості в учнів.

У педагогічній літературі розроблено достатню кількість показників та індикаторів, які можуть бути використані для вивчення рівня толерантних взаємовідносин. Однак нами відібрані лише ті з них, які становлять сутність відповідного критерію і найповніше відбивають зміст толерантності молодших школярів, їх якісні і кількісні показники.

Показники всіх критеріїв реалізуються за допомогою індикаторів, які визначені нами відповідно до таких характеристик: ступінь прояву, вираженість, міцність, глибина, повнота, дієвість, соціальна значущість характеристик, що вивчаються, самостійність у реалізації знань про толерантність, умінь, навичок. Вони оцінюються за трибальною шкалою, що

відбиває три рівні показників гуманістичних взаємовідносин старших школярів. У результаті був отриманий такий вимірний апарат.

1. Інтелектуальний критерій. Показники:

1.1. Наявність толерантних оцінних еталонів, знань толерантних вимог, правил продукування ставлень та їх реалізації згідно з обсягом, визначеним програмою формування толерантності в учнів, «Статутом середньої загальноосвітньої школи», «Програмою виховання естетики поведінки і гуманних відносин старших школярів».

1.2. Знання засобів і способів реалізації толерантності у шкільному колективі (доручення, схвалення, догана, переконання, суперечка, протидія), ставлення до людей, колективу, самого себе.

1.3. Об'єктивність сприйняття, відображення у свідомості учня й оцінювання ставлень і пов'язаних з ними явищ (оточуючого світу як сукупності об'єктів ставлень, основи ставлення, його мотивів, цілей, результатів та ін.).

1.4. Наявність аналітичних умінь, що забезпечують підвищення розуміння та оцінювання ставлень і пов'язаних з ними явищ (виділення об'єкта-суб'єкта із навколишнього середовища; порівняння – визначення відмінних і схожих рис з іншими об'єктами різного походження; узагальнення; прогнозування).

1.5. Наявність узагальнення досвіду встановлення і реалізації різних за характером ставлень, впливу на їх об'єкт-суб'єкт, уміння перенести його з однієї ставленневої ситуації в іншу.

1.6. Наявність основи інтелектуальних спонукань, спрямованих на пізнання і вдосконалення стосунків з метою піднесення об'єкта ставлення до рівня суб'єкта (прагнення пізнати об'єкт з метою не зашкодити йому своїм ставленням; спонукання ідентифікувати людину, її почуття і переживання, дії і вчинки із собою або своїми почуттями, переживаннями; потреба побудувати суб'єкт-об'єктний вплив таким чином, щоб не завдати суб'єкту-об'єкту зла).

2. Потребнісно-мотиваційний критерій. Показники:

2.1. Характер спрямованості ставлення (особистісний, соціально значущий, гуманний).

2.2. Наявність переходу ціннісних орієнтацій у стійкі особистісно значущі мотиви ставлення школярів до людей, самих себе (соціально значуще цілепокладання впливу взаємин, що здійснюється без зовнішнього підкріплення і реалізується у відповідних справах і вчинках).

2.3. Потреба актуалізувати у ставленнях соціально значущі мотиви, цілі, цінності та ін. (самостійна, частково підкріплена актуалізація соціально значущих мотивів, цілей стосунків, культурних цінностей; інтерес до

малознайомих або незнайомих правил, вимог, законів; перенесення використання ціннісних орієнтацій з однієї ставленнєвої ситуації в іншу).

2.4. Потреба адекватно сприймати, розуміти та оцінювати взаємовідносини (визначається за самостійністю та об'єктивністю оцінки взаємовідносин і пов'язаних з ними явищ).

2.5. Потреба постійного вдосконалення арсеналу засобів і способів реалізації толерантних взаємовідносин.

2.6. Відповідність особистих мотивів ставлення соціально значущим, толерантним, таким, що виключають споживацькі (встановлюється повна, часткова або відсутність відповідності за результатами суб'єкт-об'єктного впливу; враховується роль зовнішнього підкріплення).

3. Емоційний критерій. Показники:

3.1. Емоційний відгук учня на різні засоби і способи реалізації ставлень, на результати їх впливів і емоційний стан об'єкта.

3.2. Переживання, що відбивають відповідність різних способів – реалізації ставлень передбачуваним результатам впливу на їх об'єкт-суб'єкт толерантним вимогам суспільства.

3.3. Уміння керувати своїми емоціями.

3.4. Прагнення бережливо ставитися до емоційного стану об'єктів-суб'єктів ставлень.

3.5. Позитивний емоційний відгук на толерантну основу ставлення.

4. Поведінковий критерій. Показники:

4.1. Опора в спілкуванні й діяльності як один з основних засобів реалізації ставлень на норми толерантності.

4.2. Толерантна спрямованість засобів і способів реалізації ставлення незалежно від його характеру (постійна, ситуативна, самостійна, з частковим зовнішнім підкріпленням).

4.3. Відбиття толерантної основи засобів і способів реалізації ставлення в результат впливу на його об'єкт-суб'єкт (відбита у самостійно вироблених ставленнях; відбита у випадку зовнішнього підкріплення; відсутність відбиття).

4.4. Відповідність рівня толерантних знань і уявлень рівню толерантних вчинків, комунікативних актів і дій, у яких реалізується ставлення і здійснюється вплив на суб'єкт (повне, часткове, відсутність відповідності).

4.5. Відбиття соціальної значущості мотивів у засобах реалізації ставлень.

4.6. Наявність елементарних первісних умінь: а) добирати засоби і способи реалізації ставлень адекватно характеру впливу на об'єкт-суб'єкт і його особливостям; б) керувати процесом реалізації ставлень через засвоєння та актуалізацію відповідних способів; в) володіти засобами і способами реалізації ставлень; г) прогнозувати характер і результати впливу на оточуючу дійсність шляхом реалізації ставлення. (Уміння оцінюються за ступенем дійовості – постійна самостійна їх актуалізація і застосування, ситуативна за наявності зовнішнього підкріплення, відчутність актуалізації.)

4.7. Вираженість толерантних якостей особистості в цілях, справах, вчинках, поведінці, що становлять собою ставлення до людей і самого себе (постійний, самостійний, ситуативний, епізодичний прояв, з повним, частковим, зовнішнім підкріпленням, без нього).

4.8. Самоорганізація і самореалізація поведінки, прагнення до організації толерантної діяльності і поведінки інших людей, відповідальність за них [2, 178-180].

Оцінювання показників нами здійснювалось за чотирьохбальною шкалою:

«3» – високий ступінь сформованості і прояву показника;

«2» – середній ступінь сформованості і прояву показника;

«1» – низький ступінь сформованості і прояву показника;

«0» – елементарний ступінь сформованості і прояву показника.

Сума оцінок показників дає уявлення про ступінь сформованості толерантних взаємовідносин учнів початкових класів, які визначалися методом незалежних характеристик та експертної оцінки школярів. На основі цього учнів можна диференціювати за чотирма рівнями сформованості толерантних взаємин: високий, середній, низький, елементарний.

Високий рівень. Знання про толерантні взаємовідносини людей досить повні і глибокі, відповідають поведінці. Вона стійка. Учні вміють співвимірювати себе з іншою людиною, поважати її гідність, активно протистояти актам толерантного ставлення до людей, дають відсіч проявам нелюдності. Переживають чужий біль як свій. Розвинута самоповага. Чутливі і добрі, роблять добро таємно, не афішуючи актів допомоги, не вимагаючи за це заохочень і нагороди. Терпимість і великодушність проявляють активно у різних сферах діяльності. Протистоять злу, насильству, несправедливості.

Мотивація поведінки – потреба у добрих справах. Саморегуляція поведінки.

Середній рівень. Знання про толерантні стосунки людей досить повні.

Поняття «толерантна людина» визначають через морально-характерологічні якості (стриманий, терпимий, чесний, справедливий, чутливий, приходиться на допомогу, ввічливий та ін.). Толерантна поведінка нестійка. Сфери прояву милосердя і великодушності обмежують матеріальною допомогою. Терпимість і великодушність проявляють лише щодо близьких і друзів. З повагою ставляться до однокласників, у скрутних ситуаціях допомагають. Не можуть адекватно сприйняти емоційний стан інших. Можуть їх образити. Прагнуть протистояти насильству і несправедливості.

Саморегуляція поведінки ситуативна.

Мотивація поведінки – бажання заслужити повагу і довіру педагогів і однокласників, бути не гіршим від інших.

Низький рівень. Знання про толерантні стосунки і відносини людей недостатньо повні і різнобічні. Вони не завжди відповідають поведінці. Толерантна поведінка ситуативна, проявляється час від часу. Байдужі до переживань однокласників. Надають допомогу лише під впливом педагога. Не вичленовують суттєвих ознак і проявів милосердя, терпимості і великодушності, обмежують сфери їх прикладання лише допомогою старим і дітям. Нетерпимі до думок і переконань інших. Насильству над іншими не протистоять.

Саморегуляція поведінки або відсутня, або дуже ситуативна. Регулюється переважно вимогами старших та інших, зовнішніми стимулами та спонуканнями.

Мотивація поведінки характеризується егоцентричною спрямованістю.

Елементарний рівень. Знання про толерантні стосунки людей дуже поверхові та обмежені. Учні не знають, що таке терпимість і великодушність, як виявити милосердя. Поведінка характеризується негативним досвідом взаємин. На допомогу приходять дуже рідко, лише тоді, коли цього від них потребують оточуючі. Байдужі до однокласників, до їх проблем і бід. Не вміють співчувати. Нетерпимі до думок і поглядів інших, без поваги ставляться до товаришів, нерідко принижують їхню людську гідність. Спокійно проходять повз насильство і зло. Саморегуляція поведінки відсутня.

Мотивація поведінки суто користолюбна.

Проведеними нами дослідженнями було встановлено рівні сформованості толерантних взаємин учнів початкових класів у навчальній діяльності в контрольних та експериментальних класах. Для формуючого експерименту ми

відібрали в кожному класі по 28 осіб, створивши дві рівносильні групи (табл. 1).

Таблиця 1

Розподіл учнів 4-х класів за рівнями сформованості толерантних взаємин (констатуючий експеримент)

Контрольні класи								Експериментальні класи							
Висок.		Серед.		Низьк.		Елем.		Висок.		Серед.		Низьк.		Елем.	
А	%	А	%	А	%	А	%	А	%	А	%	А	%	А	%
8	29	8	32	7	21	5	18	8	29	8	32	7	21	5	18

Результати проведеного теоретичного аналізу філософської та психолого-педагогічної літератури дозволили зробити висновок про те, що проблема толерантності є невід'ємною від проблеми спілкування, оскільки реальні контакти між людьми, в процесі яких вони безпосередньо сприймають одна одну, створюють середовище для об'єктивного виявлення особливостей їхньої поведінки, рис характеру та емоційно-вольової сфери. На нашу думку, такі умови створюються в процесі впровадження інтерактивних технологій навчання.

Термін «інтерактивна педагогіка» порівняно новий. За результатами досліджень О. Пометун його ввів у 1975 р. німецький дослідник Ганс Фріц.

Суть інтерактивного навчання полягає в тому, що навчальний процес відбувається тільки завдяки постійній, активній взаємодії всіх учнів. Це співнавчання, взаємонавчання (колективне, групове, навчання у співпраці), де й учень, і вчитель є рівноправними, рівнозначними суб'єктами навчання і розуміють, що вони роблять, рефлексують з приводу того, що знають, уміють і здійснюють. Організація інтерактивного навчання передбачає моделювання життєвих ситуацій, використання рольових ігор, спільне розв'язання проблеми на основі аналізу обставин і відповідної ситуації. Воно ефективно сприяє формуванню навичок і вмінь, виробленню цінностей, створенню атмосфери співробітництва, взаємодії, дає змогу педагогові стати справжнім лідером дитячого колективу [1].

Інтерактивність у навчанні можна пояснити як здатність до взаємодії, перебування в режимі бесіди, діалогу, дії. Відповідно, у дослівному розумінні інтерактивним можна назвати метод, у якому той, хто навчається, є учасником, що здійснює щось: говорить, керує, моделює, пише, малює тощо, тобто не виступає тільки слухачем, спостерігачем, а бере активну участь у

тому, що відбувається.

За умов інтерактивного навчання особа сприймає себе позитивно, відкрита життєвим ситуаціям, приймає рішення, діє вільно, невимушено, незалежно від когось чи чогось, безпосередня, доброзичлива, поважає творчий підхід, не лякається спонтанних рішень [9].

В експериментальних класах навчальна діяльність була організована і проводилась відповідно до теоретичних передумов, що передбачали використання інтерактивних технологій навчання: «робота в парах», «робота в малих групах», «один – удвох – всі разом», «два – чотири – всі разом», «ажурна пилка», «акваріум», «мікрофон», «карусель», «навчаючи учусь» та ін [9]. У таблиці 2 відображено розподіл молодших школярів за рівнями сформованості толерантних відносин, які встановлені за допомогою методу незалежних характеристик після формуючого експерименту.

Таблиця 2

Розподіл учнів 4-х класів за рівнями сформованості толерантних взаємин

Контрольні класи								Експериментальні класи							
Висок.		Серед.		Низьк.		Елем.		Висок.		Серед.		Низьк.		Елем.	
А	%	А	%	А	%	А	%	А	%	А	%	А	%	А	%
8	29	9	32	6	21	5	18	12	40	14	47	4	13	-	-

Як свідчать дані цього експерименту, учні експериментальної групи суттєво відрізняються від контрольної рівнем сформованості толерантних взаємовідносин. Так, у експериментальному класі відсутні учні з елементарним рівнем, а з низьким виявлено лише 13 %. 40 % школярів віднесено до високого рівня. У контрольному класі встановлено 29 % учнів з високим рівнем.

Тобто учні експериментальних класів переважають своїх однолітків з контрольних класів у рівні сформованості толерантних взаємин, що доводить правильність висунутої гіпотези.

У ході дослідження нами встановлено, що важливе значення для підвищення ефективності формування толерантних відносин молодших школярів має дотримання таких умов:

- демократизація всього шкільного життя, забезпечення самостійності, терпимості, стриманості, поваги до інакомислячих людей, формування критичного мислення, ініціативності, свободи вибору й відповідальності на основі оновлення форм самоврядування учнів;

- опора на особистісний підхід у вихованні;
- формування потреб у емоційному контакті, розумінні іншої людини, повазі її гідності, у самоповазі.

Олюднені стосунки, в яких відбиті кращі, найбільш прийнятні і корисні зразки поведінки, є необхідною умовою олюдненого буття. Вони є не просто звеличуючим та одухотворюючим началом життя, а й результатом ціннісного освоєння людиною світу і пізнання самої себе.

ЛІТЕРАТУРА

1. Антипова Е. Полікультура і толерантність у системі освіти // Психолог. – № 18-19. – С. 2-4.
2. Гончаренко Л.А., Кузьменко В.В. Виховання толерантності – запорука діалогу культур // Педагогіка толерантності. – 2004. – № 4. – С. 11-14.
3. Декларація принципів толерантності / Національна комісія України у справах ЮНЕСКО. – К., 1995. – 14 с.
4. Дьяченко В.К. Сотрудничество в обучении: о коллективном способе учебной работы // Кн. для учителя. – М.: Просвещение, 1991. – 192 с.
5. З педагогікою толерантності в третє тисячоліття // Педагогіка толерантності. – 1999. – № 3-4. – С. 4-6.
6. Ильченко Л. Педагогика поликультурности и толерантности // Дошкольное воспитание. – 2004. – № 8. – С. 24-26.
7. Лекторский В.А. О толерантности, плюрализме и критицизме // Вопросы философии. – 1997. – № 11. – С. 46-54.
8. Ненько І.Я. Толерантність означає не просто терпіти «інакшість», а відчувати задоволення від сусідства з нею // Педагогіка толерантності. – 2001. – № 1. – С. 132-135.

Пошетун О., Пироженко Л. Інтерактивні технології навчання: теорія, практика, досвід: методичний посібник. – К.: АПН, 2002. – 136 с.